

In gesprek met Daniel Bell

Jan Godschalk

De Amerikaanse socioloog Daniel Bell heeft in de sociale wetenschappen indertijd grote bekendheid gekregen door zijn boek *The End of Ideology*. Van deze in 1960 verschenen bundel essays, die eigenlijk bedoeld was als een diagnose van het Amerika van de jaren vijftig, is in hoofdzaak Bell's stelling blijven hangen dat marxisme en liberalisme als ideologieën overleefd waren.

In het spoor van Weber en Mannheim signaleerde Bell een proces van rationalisering dat geleid had tot ingrijpende veranderingen in de productiestructuur van de moderne westerse samenleving. De met de rationele techniek verbonden manier van beslissen stond lijnrecht tegenover het beslissen vanuit een ideologische stellingname. Calculerend instrumenteel handelen stond hier tegenover emotioneel expressief handelen. Deze tegenstelling, die hij formuleert als een tegenover elkaar staan van *structuur* en *cultuur* is hem blijven fascineren. In zijn volgende grote studie, *The coming of post-industrial society* (1973) gaat hij dieper in op de achtergronden van de ontwikkeling van technologie en wetenschap en op de invloed daarvan op de politieke structuur.(1).

In zijn meest recente studie, het in 1976 verschenen *The Cultural Contradictions of Capitalism*, houdt hij zich in hoofdzaak bezig met de tegenstelling tussen politiek en cultuur. Bell was redacteur van *Fortune* en behoort tot de intellectuele kring rond de bladen *Dissent* en *Commentary*, waarin het merendeel van zijn gedachten in een eerste versie gepubliceerd wordt. Zijn boeken zijn goed geschreven en geven blijk van een grote eruditie. In die boeken probeert hij uitgaande van

een aantal theoretische veronderstellingen, die soms bijna een Parsoniaans schema vormen, in de door hem bestudeerde ontwikkelingen lijnen te trekken, die tot een groter begrip daarvan kunnen leiden en het inzicht in het toekomstig verloop ervan kunnen vergemakkelijken.

Zoals hij in *The End of Ideology* zegt: "I am interested in social description and in explanation, in a sketching of broad reality rather than the controlled but abstracted testing of hypotheses" (2).

The coming of post-industrial society noemt hij een "essay in social forecasting", waarbij hij echter waarschuwt dat het hier niet om voorspelling (prediction) gaat, maar om een bruikbare vaststelling van mogelijke ontwikkelingen in de komende periode.

Zoals gezegd is de kennis die hij in zijn boeken vertoont soms verbluffend. Wetenschappelijke vondsten waar een ander een heel artikel aan zou wijden, werkt hij af in enkele alinea's of zelfs in een uitgebreide voetnoot.

Hij heeft ook de naam nooit met de mond vol tanden te staan. Post-graduate studenten van het Salzburgseminar, waar het hier volgende gesprek plaatsvond, klaagden er over dat Bell op al hun vragen een antwoord wist. Maar daarnaast heeft Bell sinds *The End of Ideology* ook de naam conservatief te zijn. In dat boek zegt hij zelf van zijn positie: "The perspective I adopt is anti-ideological, but not conservative" (3).

Tijdens het gesprek in Salzburg wilde hij zijn politieke positie nader preciseren: "Ik vind mijzelf een socialist op economisch gebied, een liberaal in politiek opzicht en een conservatief wat de cultuur betreft. De meeste mensen denken dat wanneer je conservatief bent, je dat op alle gebieden moet zijn. Dat is onzin, want iedere sfeer heeft zijn eigen principes. Ik ben een socialist op economisch gebied, omdat ik van mening ben dat iedereen in een samenleving recht heeft op die graad van welzijn die hem een gevoel van zelfrespect kan geven en wel zodanig dat hij als mens kan functioneren in de samenleving". Bell was zich al

vroeg bewust van de in de Verenigde Staten bestaande tegenstelling tussen de efficiëntie van het economisch systeem en de satisfactie van de er te werk gestelde arbeider. In een essay uit 1959, "Work, alienation and social control", een overzicht van het denken over arbeid van Bentham tot en met de Joegoslavische arbeidersraden kiest hij duidelijk voor de arbeider. "If one accepts again the heritage of the old socialist and humanist tradition of worker protest, then the workplace itself and not the market should be the center of determination of pace and tempo of work" (4).

Bell voegde er aan toe dat de verschuiving van efficiëntie naar arbeidssatisfactie moest prevaleren "even if the costs were to rise" (5).

Uit latere geschriften en ook uit het gesprek in Salzburg ontstaat de indruk dat Bell deze radicale positie inmiddels verlaten heeft. Wat hij hier socialisme noemt zouden wij niet als zodanig kenmerken. Het toont eerder overeenkomsten met het standpunt van Rawls, die een grotere gelijkheid voorstaat mits deze de vrijheid niet tezeer in het nauw brengt. Zowel in *The Post-industrial Society* als in *The Cultural Contradictions of Capitalism* citeert Bell Rawls dan ook met instemming.

Tijdens het gesprek is nog geprobeerd een verduidelijking te krijgen van zijn uitspraak over rechtvaardigheid in zijn laatste boek: "To each according to his earned effort; to each according to the powers and privileges appropriate to each sphere" (6).

Bell's werk is vooral een neerslag van zijn preoccupatie met de groeiende tegenstelling in de moderne westerse samenleving tussen de cultuur en de met de nationale productie verbonden sociale structuur. De rationalisering heeft de samenleving eerst van agrarisch naar industrieel gevoerd en zal nu tot een verdere overgang leiden naar een post-industriële situatie. De sociale structuur wordt daarbij in sterke mate gekenmerkt door een "economizing mood" een *axial principle*, zoals hij dat betitelt, waarin efficiëntie op de eerste plaats staat. De cultuur wordt in hoofdzaak bepaald door de "fulfillment and enhancement of self", een

axial principle dat als anti-institutioneel gekenmerkt moet worden (7). Post-industrieel wil in feite zeggen dat het zwaartepunt van de arbeid verschoven is van de industrie naar de dienstensector. Bell extrapoleert aan de hand van cijfers dat in de Verenigde Staten in 1980 twee maal zoveel mensen werkzaam zullen zijn in de diensten als in de industrie.

Wanneer dat criterium wordt aangehouden is Nederland overigens ook op weg naar de status van post-industriële maatschappij. Volgens recente CBS-cijfers was in 1976 bijna zestig procent van alle werknemers werkzaam in de diensten tegen ongeveer negenendertig procent in de industrie (8).

Bij deze overgang wordt naar de idee van Bell de hoofdrol gespeeld door theoretische kennis die de basis vormt voor ingrijpende technologische veranderingen. In zijn ideeën sluit hij hier aan bij gedachten die al eerder ontwikkeld werden door onder andere Marcuse en Habermas (9). Gedachten die op min of meer vergelijkbare wijze werden uitgewerkt door de Franse socioloog Alain Touraine (10).

Bij al deze denkers was de centrale stelling dat kennis en wetenschap zo'n belangrijke rol zijn gaan spelen in het productieproces dat ze zelfs als nieuwe productiekrachten, naast kapitaal en arbeid (en natuur), aangeduid moeten worden. Niet meer het bezit van kapitaal is bij de productie van doorslaggevend belang, maar het beschikken over de technische kennis die voor een optimale toepassing van het kapitaal kan zorgdragen.

Bell levert op heldere wijze een illustratie voor deze stelling aan de hand van cijfers over de productiviteitsgroei in de Verenigde Staten tussen 1909 en 1949. Die groei blijkt niet parallel te lopen met de toename van het per arbeider geïnvesteerd kapitaal Volgens de Cobb-Douglasfunctie zou met iedere 3% nieuw geïnvesteerd kapitaal een productiegroei van 1% bereikt moeten worden. In de betreffende periode nam het geïnvesteerde kapitaal per manuur toe met 31,5%. De productiviteit had hierop dus moeten toenemen met ongeveer 10%. In werkelijkheid nam zij echter toe met 104,6%. Dit wordt dan geweten aan de invloed van de gewel-

dige ontwikkeling van wetenschap en techniek. Een ontwikkeling die van allerlei kanten wordt aangeduid als een wetenschappelijk-technische revolutie (11).

"The concept of post-industrial society", stelt Bell, "emphasizes the centrality of theoretical knowledge as the axis around which new technology, economic growth and the stratification of society will be organized" (12).

De wetenschappelijk-technische revolutie heeft niet alleen gevolgen voor de economische groei, maar ook voor de vorm die de stratificatie van de samenleving zal aannemen. Niet meer het bezit van kapitaal is bepalend voor de plaats in de samenleving, maar het bezit van superieure kennis die de samenleving voor zijn ontwikkeling nodig heeft.

Het klassenconflict van de industriële periode is daardoor vervangen door een nieuw klassenconflict, waarin niet de kapitalisten de heersende klasse vormen, maar bureaucraten en technocraten (13).

Er is geen sprake meer van "haves and havenots", zegt Bell maar van "bureaucratic and authority relations between those who have powers of decision and those who have not, in all kinds of organizations, political, economic and social" (14). In deze naar een meritocratie neigende ontwikkeling staan als nieuwe groepen tegenover elkaar "professional and populace" (15).

Het door Galbraith en andere gesignaleerde militair-industriële complex wordt door Bell uitgebreid met een "scientific-administrative complex", waar hij een "intermingling of government, science and the university" ziet, die de leiding van de samenleving meer en meer gaan overnemen (16). Het is een samenleving waarin de voornaamste beslissingen niet meer door de markt genomen worden, maar door de overheid. Het is ook een samenleving waarin de verschillende groepen proberen hun sociale rechten en eisen te realiseren via het politieke systeem.

In *The Cultural contradictions of capitalism* werkt Bell deze situatie verder uit. De axiale principes waarmee hij hier bezig is, zijn die van het economisch systeem, efficiëntie, en die van de politie-

ke orde, gelijkheid.

De aan het politieke systeem gestelde eisen blijken hier in hoofdzaak beroepen op het staatsbudget te zijn. Sociologie wordt daardoor bij de bestudering van deze problematiek "fiscale sociologie" (18), die als voornaamste object de gedragingen van de "public household" heeft (een naam die associaties oproept met de lang voor economie in Nederland gebruikte term staathuishoudkunde).

Bell ziet de public household als de opvolger van de verzorgingsstaat, die als nieuwe taak gekregen heeft "to redress the impact of all economic and social inequalities" (19). De public household wordt daardoor overladen met problemen die ze niet kan oplossen. De financiële eisen die aan haar gesteld worden leidt tot een voortdurende stijging van belastingen en een constante voortgang van de inflatie. Niemand wenst de lasten van de inflatie te dragen en het wordt steeds moeilijker een bepaalde groep ervoor te laten opdraaien. Iedere groep probeert de lastenstijging op een andere af te wentelen en uiteindelijk is het vooral de middengroep die in de knel raakt (20). Bell ziet hier grote gevaren voor de democratie. "The decline of liberal democracy, especially in Europe, and a shift to the political extremes may well be the most unsettling fact of the last quarter of the century" (21). Naast de strijd om het budget ziet Bell ook nog voortdurend conflict tussen de "economizing mode" van het productiesysteem, die om efficiëntie vraagt en de in samenleving gestelde eisen van leefbaarheid en rechtvaardigheid (22).

Bell stelt voor de oplossing van deze problemen zijn hoop op een opleving van het liberalisme en niet in enige vorm van socialisme, omdat dat op een verlies van teveel vrijheid zal komen te staan. Met name zal het liberalisme moeten zorgen voor een definitie van rechtvaardigheid, die voor iedereen aanvaardbaar zal zijn.

Dit zal een zware opgave zijn voor het liberalisme zeker wanneer we kijken naar Bell's bezorgde uitspraken aan het begin van het boek: "Western society lacks both civitas, the spontaneous willingness to make sacrifices for some public good, and a political philosophy that justifies the normative rules of priorities and allocations in society" (23).

Dit interview werd vorig jaar gehouden in Schloss Leopoldskron in Salzburg, waar Daniel Bell verbleef in verband met zijn medewerking aan een Salzburg seminar. Een deel van dit gesprek werd eerder afgedrukt in NRC/Handelsblad.

+ + +

Prof. Bell, er is een tijd geweest dat zowel liberalen als marxisten dachten dat praktisch alle maatschappelijke problemen die het gevolg waren van schaarste opgelost zouden worden door de technisch-wetenschappelijke revolutie.

Bell:

Wanneer iemand ooit gedacht heeft dat wat voor programma dan ook alle problemen zou oplossen dan was hij gek. Dat idee van oplosbaarheid komt naar mijn idee voort uit een fundamentele fout van zowel het marxisme als het liberalisme. Beide systemen gaan er namelijk in de grond van uit dat alle problemen het gevolg zijn van schaarste, en dat op het moment dat je overvloed bereikt hebt alle problemen opgelost zijn.

Wanneer we bijvoorbeeld naar het grondstoffenprobleem kijken. Dat is geen probleem van werkelijke hoeveelheden, maar in feite een probleem van sociale politiek. Het fundamentele punt in deze discussie is dat schaarste nooit overwonnen zal worden. In mijn boek over de post-industriële maatschappij heb ik juist naar voren gebracht dat er in de toekomst meer schaarste zal zijn, maar wel van een ander soort.

Doelt U in dit verband op het relatieve van schaarste?

Bell:

Ik denk over schaarste op de manier waarop iedere econoom erover moet denken, namelijk die activiteiten die stijgende kosten met zich meebrengen. Wanneer iets meer gaat kosten zul je er minder van gebruiken, dan zullen er toewijzingsprincipes moeten komen. Er is dus geen sprake meer van een vrij goed. De nieuwe schaarste zal liggen in schaarste aan tijd, omdat er zoveel meer gedaan zal moeten worden. Het probleem met tijd is dat het zich niet leent voor accumulatie. Daarnaast moet gedacht wor-

den aan de schaarste aan informatie. Er is natuurlijk ontzettend veel informatie, maar het gaat om de relevante informatie. In het algemeen is die meer technisch. Je hebt tijd nodig om het te leren of om aan iemand te vragen het je uit te leggen. Dat alles kost geld. Verder moeten we denken aan de toegenomen kosten van democratie. Wanneer er meer participatie is dan zijn er meer mensen die tijd besteden aan vergaderingen. Dat betekent ook grotere kosten van coördinatie, van het zeker stellen dat iedereen geraadpleegd wordt. Het vertraagd het proces waarin overeenstemming bereikt wordt, wat op zich ook weer grotere kosten met zich meebrengt.

Samengevat zijn er dus kosten van coördinatie, kosten van informatie en kosten van tijd. Dat zijn nieuwe vormen van schaarste die komen naast de schaarste aan grondstoffen en schaarste aan goederen.

In de Post-Industrial Society spreekt U uw twijfel nietover de dimensie van de schaarste aan grondstoffen.

Bell:

Bij deze schaarste moet niet gedacht worden aan de stoffen waar het om gaat, zoals ijzer, aluminium of koper, maar aan de eigenschappen van deze stoffen. Met behulp van de hedendaagse technologie is het bijvoorbeeld mogelijk stoffen of combinaties van stoffen te vormen die als vervanging kunnen dienen. Toen de Club van Rome haar rampspoedige rapport publiceerde voorspelde ze dat de grondstof die in een of enkele generaties uitgeput zou zijn, koper was. Als gevolg hiervan begon men koper te hamsteren en de prijs van koper, die eerst zestig dollarcent was, steeg naar een dollar tachtig per pond. Het gevolg was twee ontwikkelingen. In de eerste plaats begonnen een aantal landen die over erts beschikten met een vrij laag kopergehalte de betreffende ertslagen te ontginnen. Verder begonnen gebruikers van koper in te zien dat je voor een dollar tachtig per pond ook andere materialen zou kunnen gaan gebruiken, zoals aluminium of plastic of andere vervangingsmiddelen. Dat leidde ertoe dat koper geen probleem meer vormt. Dit is duidelijk de manier waarop de krachten van de

markt werken en waarop de technologie functioneert. En daarom twijfel ik aan de voorstelling die men van de schaarste aan grondstoffen geeft.

In wat voor termijn denkt U, wanneer U van deze oplossingen spreekt?

Bell:

Ik denk aan dit moment. Er worden op dit moment allerlei belangrijke onderzoeken gedaan op het gebied van de grondstoffentechnologie. Denk bijvoorbeeld aan de laserchemie waarmee aan de transmutatie van metalen gewerkt wordt. Een ander punt is dat mensen die over schaarsteproblemen spreken niet het elementaire onderscheid maken tussen technologieën en de sociale systemen waarin ze toegepast worden ("social support systems"). Wanneer we over voedsel spreken kunnen we vaststellen dat er in de wereld geen gebrek aan voedsel is. Wel is er vaak sprake van een slechte sociaal-politieke organisatie. Een aantal voorbeelden. Twintig jaar geleden was Birma de grootste rijstproducent van de wereld. Het exporteerde rijst en voedde daarmee heel Zuid-oost Azië. Er was toen een soort morsig, inefficiënt, humanitair socialisme onder Oe Noe, dat nu vervangen is door een morsig, inefficiënt, militair socialisme onder Ne Win en het resultaat is dat de rijstproductie in Birma in elkaar gestort is en het land nu rijst moet importeren. De Sowjet-Unie heeft ongeveer dertig procent van de bevolking in de landbouw. Maar vijf procent van de landbouwproductie vindt plaats op privégrondjes en de productie op deze gronden dekt de helft van de behoefte aan vlees, melk en vruchten. Dat is een politieke kwestie. Hieruit blijkt dat het geen zin heeft naar deze grondstofproblematiek alleen maar te kijken in fysische termen. We moeten zowel naar de alternatieve technologie kijken als naar het sociale systeem waarin ze wordt toegepast.

Wanneer van sociaal systeem gesproken wordt, zijn er een aantal denkers die de oplossing van de ecologische problematiek zoeken in een autoritair regeringssysteem. Ellul heeft dat naar voren gebracht, Heilbroner zag het als een laatste oplossing in zijn Human Prospect.

Bell:

Ellul en Heilbroner zijn, naar mijn idee, technologische deterministen en ik denk dat ze het mis hebben. Laat ik dit met een voorbeeld illustreren. Ik kan exact dezelfde technologie nemen en twee volkomen verschillende sociale systemen ontwerpen waarin die wordt toegepast. Neem de automobiel. Er is een systeem mogelijk waarin een volledig privé-bezit bestaat ten aanzien van automobielen. Een volledige vrijheid die veel sociale kosten met zich meebrengt; veel wegen, garages, vervuiling. Daartegenover kun je een systeem stellen waarin het bezit van de automobiel zwaar belast wordt en door allerlei regelingen beperkt, met daarbij een systeem van gezamenlijk gebruik van door de overheid beschikbaar gestelde voertuigen. De achtergrond is dat de aanschaf van een auto een grote investering is, terwijl je hem maar hooguit 15% van de tijd gebruikt, en dat het daarom sociaal efficiënter is het privégebruik en bezit ervan terug te dringen. Het is dus exact dezelfde technologie, maar met twee volkomen verschillende sociale kaders waarin het wordt toegepast.

Dan worden mensen toch wel gedwongen hun privé-voertuig op te geven.

Bell:

Er zal altijd een zekere graad van regulering nodig zijn. Iedere samenleving moet voortdurend beslissingen nemen om ingewikkelde situaties beheersbaar te maken. De vraag is alleen tot wat voor graad van dwang ga je en op wat voor manier pak je het aan.

Wanneer er een sociaal probleem is, roepen de socialisten onmiddellijk, dat moet de overheid regelen. En de liberalen zeggen gelijk, dat moeten we aan de markt overlaten. Maar geen van beide oplossingen werkt. De vrije markt werkt niet omdat er zekere "spillover" effecten zijn en niet voldaan wordt aan de behoefte aan coördinatie. Het bureaucratisch systeem van de overheid werkt niet omdat het met willekeur te werk gaat en de mensen dat ook als zodanig ervaren. Mijn idee is dat de markt best te gebruiken is, maar binnen een systeem van sociale doelstellingen, want de markt dwingt de mensen op ideale wijze zichzelf te reguleren.

Laten wij als voorbeeld vervuiling nemen. In het algemeen wordt aangenomen dat vervuiling een gevolg is van de behoefte aan steeds méér in onze technologische beschaving. Maar dat is niet waar. Vervuiling heeft een zeer voor de hand liggende oorzaak. Terwijl voortdurend aandacht besteed werd aan de voortgang van de economische groei, werden daarbij twee vitale grondstoffen, lucht en water, als gratis behandeld. En wanneer iets gratis is, kun je het rustig misbruiken. Je kunt rustig je afval lozen in lucht en water. Maar wanneer aan die grondstoffen een prijs verbonden is, denk je wel twee keer na voor je tot lozing overgaat. Voor dit soort zaken kan dus ook heel goed het prijsmechanisme gebruikt worden dat ook voor andere economische zaken geldt.

Wat ik bij Ellul onaangenaam vind is zijn grandiose apocalyptische denken. Het is een soort politiek existentialisme. Het is zeer dramatisch, zoals zoveel existentialistisch denken. Maar het grootste deel van het leven is niet dramatisch. Je wordt de volgende morgen wakker. Je kijkt in de spiegel. Je moet je scheren. Je moet naar je werk. Het leven bestaat uit een veelheid van kleine incidenten en niet uit apocalyptische drama's. En de vraag is hoe vind je oplossingen voor alle problemen.

Heilbroner heeft een heel ander probleem. Hij haalt twee verschillende zaken door elkaar. Hij praat over de rol van hetzij kapitalisme, hetzij socialisme als systeem om een bepaald soort problemen op te lossen. Hierbij wordt door elkaar gehaald de notie van een samenleving en van een systeem. Systemen zijn geen werkende eenheden. Kapitalisme kan niet in actie komen. Het is de samenleving die optreedt. Een samenleving houdt een zekere politieke soevereiniteit in. Er is kapitalisme in Japan, er was kapitalisme in Nazi-Duitsland, er is kapitalisme in Zweden, in de Verenigde Staten. En verder is er een heel scala van socialistische systemen. En je kunt niet zeggen: kapitalisme kan dit doen en socialisme kan dat doen. Het is in essentie de politieke autoriteit en de nationale soevereiniteit waardoor de beslissingen genomen worden. Heilbroner had al geen gelijk wat de grondstoffenkant van de Human Prospect

betreft. Het is bewezen dat hij het daar mis had. Aan de politieke kant maakt hij de fout het accent te leggen op kapitalisme en socialisme als de relevante eenheden voor analyse. Het accent moet daar liggen op de graad van nationale autoriteit. Samenlevingen als Zweden kennen meer samenwerking. Samenlevingen als de Verenigde Staten zijn meer individualistisch.

U heeft allerlei voorspellingen gedaan over post-industriële ontwikkelingen.

Bell:

Het door mij gebruikte begrip post-industrialisme is niet gericht op het voorspellen van de toekomst. Volgens mij kun je de toekomst niet voorspellen. Het idee van post-industrialisme is: te kijken naar modale tendenties of wat ik genoemd heb "axiale principes". En het principe dat daarbij voor mij in deze ontwikkeling centraal staat is de rol van theoretische kennis. Het gaat erom na te denken wat er zal gebeuren wanneer dit principe zich zal uitwerken in de praktijk. Een "indien" vraag dus. Wat ik als socioloog probeer te doen is vooruitziende geschiedenis (prospective history) te schrijven.

Post-industrialisme creëert veranderingen in de socio-technische en socio-economische structuur van de samenleving, die problemen opleveren voor de politieke management van die samenleving. Er wordt echter niets gedetermineerd. Bepaalde verschijnselen van deze ontwikkeling vind je terug in een heel scala van industriële samenlevingen. De chemie-opleiding aan een Russische universiteit verschilt maar weinig van die in de Verenigde Staten. De machines die in beide landen gebruikt worden verschillen weinig van elkaar. De politieke en culturele structuren echter vertonen verschillen. Mijn voornaamste bedoeling is te zeggen dat wanneer ik bepaalde axiale veranderingen kan identificeren, dan kan ik een beeld opbouwen van hoe de samenleving eruit zou kunnen zien. In de nabije toekomst kan men dan proberen vast te stellen wat de factoren waren die verantwoordelijk zijn voor de opgetreden veranderingen.

Het lijkt op wat Tocqueville deed toen hij zijn *Democratie in Amerika* schreef. De allereerste re-

gels zeggen: er is een nieuwe kracht in de wereld, gelijkheid, en vervolgens werkte hij uit wat er allemaal uit voort zou kunnen komen. Hierdoor kun je achteraf zien of het al of niet werkte. Je zou kunnen zeggen dat hij in die studie een axiaal principe had gevonden.

Ik houd me dus niet bezig met het voorspellen van de toekomst, maar ik probeer een modale verandering te indentificeren. Maar of het zich inderdaad zo zal ontwikkelen is afhankelijk van politieke factoren en ontwikkelingen in de betreffende sociale systemen.

Laten we de groeiproblemen even terzijde en laten we eens kijken naar de politieke problemen waarover U spreekt. In de Post-Industrial Society spreekt U net als Touraine in zijn Société-post-industrielle over conflicten tussen degenen die over autoriteit beschikken en degenen die daar niet over beschikken. In Nederland zijn deze problemen ook in discussie.

Hoe kunnen dergelijke problemen opgelost worden binnen het kader van een sociaal-democratisch parlementaire democratie?

Bell:

Laten we hier eerst een onderscheid maken tussen autoriteit en macht. Autoriteit wordt gebaseerd op een bepaalde graad van (technische) deskundigheid. Macht is de mogelijkheid dwang te gebruiken om het uitvoeren van beslissingen af te dwingen. Mensen met autoriteit beschikken niet altijd over macht. Macht ligt voornamelijk in het politieke systeem. En meer en meer zie je in de moderne samenleving met zijn toenement aantal vetogroepen een verlamming van die macht. Je kunt geen atoomcentrale bouwen, geen nieuw vliegveld plannen, geen wegen aanleggen of links en rechts komen daar groepen tegen in opstand Als gevolg daarvan krijg je in de samenleving een uiterst ingewikkeld geheel van machtsrelaties.

Maar het gaat er vooral om dat er mensen zijn die in hun leven tot in zeer vergaande mate hun eigen beslissingen kunnen nemen en dat er mensen zijn die dat niet kunnen, omdat ze in een ondergeschikte positie terecht zijn gekomen.

Dat is een te abstracte benadering van het probleem. Vastgesteld moet worden om welke beslissingen het gaat en hoe die aangepakt moeten worden. Niemand beschikt over absolute rechten. De rechten van de een zullen altijd in conflict raken met de rechten van de ander. Het doet me denken aan een opinie-onderzoek, waarbij de vraag werd gesteld, waar men zou willen wonen. Praktisch iedereen antwoordde: ik zou willen wonen in een huis aan een meer, op een kwartier afstand van het centrum van de stad, zodat ik deel kan nemen aan het culturele leven. Net zo min als iedereen op zo'n plek kan wonen, kan iedereen zijn "eigen leven" leiden. Stel dat je zegt: de mensen hebben het recht die beslissingen te nemen die hun leven bepalen. Nu is er bijvoorbeeld in Zuid-Boston een groep Ieren die zegt: wij willen niet dat onze kinderen in contact komen met zwarten. Dat is zo'n levensbeslissing. Maar in de samenleving als geheel wordt integratie als een hogere morele waarde beschouwd. In de moderne samenleving gaat het heel vaak niet om "goed" tegenover "kwaad", maar om het ene "goed" tegenover het andere "goed". Niemand wil een vliegveld vlak voor zijn deur hebben. Maar toch moet het ergens komen, anders is er geen economie mogelijk waarin goederen geëxporteerd worden en mensen per vliegtuig over de wereld kunnen reizen. Het probleem ligt hem naar mijn idee niet in het feit dat mensen niet over macht beschikken, maar in het feit dat er geen mechanismen zijn voor onderhandeling en beslissing ("Trade-off"). Geen systeem waarin het mogelijk is om de waarden van beslissingen tegen elkaar af te wegen.

Je kunt heel goed een systeem hebben waarbij arbeiders in een fabriek beslissingen nemen met betrekking tot hun werk. Maar moeten ze ook invloed hebben op de grotere investeringsbeslissingen van de onderneming, die misschien deel uitmaken van een nationaal plan?

We gaan er voortdurend van uit dat iedereen maar één belang heeft, en dat het enige probleem is hoe dat belang gemaximaliseerd kan worden. In feite heeft iedereen echter een veelheid van belangen.

Een van de eerste studies die ik maakte als docent aan de universiteit van Chicago, vlak na het eind

van de tweede wereldoorlog was een onderzoek voor de automobielarbeidersvakbond. Zij wilde weten hoeveel steun ze bij hun leden zou vinden voor een systeem van prijsbeheersing. Het bleek dat 95% van de leden een prijscontrole wenste voor voedselprijzen. Slechts 50% wenste een prijscontrole voor huren. Dat leek een vreemde verhouding tot we er achter kwamen dat het in feite heel simpel in elkaar zat. Ze moesten allemaal voedsel kopen, dus 95% wenste daar prijscontrole, maar 50% van de arbeiders waren eigenaar van een huis met twee appartementen erin, waarvan ze er een verhuurden. Daarom wilden ze geen prijscontrole op huren. Je zag daar de tegenstelling van de belangen van een automobielarbeider en een huiseigenaar. En dit vind je in de hele samenleving. Er is overall een veelheid van conflicterende belangen. Dus wanneer je zegt, hoe kunnen de mensen op meer beslissingen greep krijgen, dan ben je te abstract in je formulering. Je gaat dan voorbij aan het grote probleem van, wat voor beslissingen, op welk niveau, en hoe vergaand. Anders kom je zonder meer uit op een verlamming van de macht door vetogroepen ("vetogroupparalysis").

In de Post-Industrial Society brengt U naar voren dat de strijd voor meer gelijkheid heftiger wordt naarmate er in de samenleving meer gelijkheid gerealiseerd wordt.

Bell:

Je moet hierbij kijken naar veranderingen die optreden in het maatschappelijk kader. In praktisch alle samenlevingen zie je een verschuiving van marktbeslissingen naar politieke beslissingen. Een marktbeslissing wordt genomen door individuen ieder voor zich. Beslissingen die vervolgens bij elkaar worden opgeteld en als zodanig een prijsbeweging gaan vormen. Politieke beslissingen zijn zichtbaar, ze zijn duidelijk gericht, ze worden op een bepaalde plaats genomen en ze worden geadministreerd. Je weet dus waar ze genomen worden, en wat de gevolgen ervan zullen zijn. Je kunt er heengaan om erover te discussieren of er strijd over te voeren.

Steeds meer zaken in de samenleving worden op deze wijze zichtbaar en de mensen beginnen die te be-

oordelen. Wanneer je nu over gelijkheid spreekt, moet je je realiseren dat de meeste mensen op allerlei terreinen van het leven helemaal geen gelijkheid willen. Een geschoolde arbeider wil geen gelijkheid met een ongeschoolde arbeider. Dat is naar zijn idee niet eerlijk, want hij heeft er voor gewerkt om die scholing te verwerven. Wanneer je naar Engeland kijkt dan zie je dat op het moment de meeste arbeidsconflicten over dit soort problemen gaan. De geschoolde arbeiders, bij voorbeeld bij Britisch Leyland, constateerden dat het verschil tussen hun beloning en die van de ongeschoolde arbeiders kleiner werd. Dat vinden ze niet rechtvaardig. Gelijkheid is niet noodzakelijkerwijs rechtvaardigheid. De meeste mensen hebben zich op het idee van gelijkheid geconcentreerd met het voorbijgaan aan het begrip rechtvaardigheid. Rechtvaardigheid kan namelijk ongelijkheid inhouden. Laat ik een voorbeeld geven uit de katholieke sociale filosofie. In principe zouden twee mensen die hetzelfde werk doen hetzelfde loon moeten krijgen. In de genoemde filosofie zegt men echter: als de een drie kinderen heeft en de ander geen, waarom zouden ze dan hetzelfde loon krijgen? Er zijn hier twee principes. Een het soort werk dat verricht wordt en twee de verantwoordelijkheid die gedragen moet worden. Welk principe moet je nu toepassen? Het hele sociale leven is vol conflicten over verschillende principes. Er bestaat geen principe dat alles dekt. Ik wordt helemaal wanhopig van al die gemakkelijk kreten over gelijkheid en het verminderen van macht, terwijl de relevante onderscheidingen die op al die verschillende situaties van toepassing zijn, niet gemaakt worden. John Rawls is, geloof ik, de eerste geweest sinds Aristoteles, die gezocht heeft naar een algemeen principe van rechtvaardigheid. Maar wanneer mensen op deze vage manier praten over gelijkheid en beheersing van het eigen bestaan, dan lijkt het alsof ze door zo'n ka-toen chirurgenskapje spreken. Het klinkt gedempt. Je mist de duidelijkheid van onderscheiding die je voor deze discussie nodig hebt.

Wat is rechtvaardig? Wie maakt dat uit? Kunt U het nader definieren?

Bell:

Er is een hele geschiedenis van de filosofie die zich hiermee heeft beziggehouden. Er bestaan verschillende concepties van rechtvaardigheid, maar het gaat daarbij niet om een oneindig aantal. En iedereen die over macht of autoriteit beschikt moet die macht of autoriteit door een of andere conceptie van rechtvaardigheid legitimeren. Denk aan de opmerking van Rousseau: je kunt niet altijd regeren vanuit macht, je zult macht moeten vertalen in recht. Zoals ik al heb laten zien is het moeilijk uit te gaan van een conceptie van rechtvaardigheid. Wanneer je "goed" tegenover "goed" hebt, of recht tegenover recht, kun je of zoeken naar een algemeen principe, of onderhandelen. Je moet er naar streven willekeurige interventie door de overheid te beperken en mensen meer kans op onderhandeling geven.

Mijn collega John Rawls heeft een heel ingenieuze conceptie van rechtvaardigheid uitgewerkt. Maar toepassing van dit principe brengt wel een toename mee van administratieve interventie in de samenleving. En hoe meer administratieve interventie je hebt, hoe meer kans er ook zal bestaan op willekeur. Het tussenbeide komen van de overheid was oorspronkelijk een manier om evenwichtigheden die voortkwamen uit marktsituaties op te heffen.

Neem bijvoorbeeld het collectief onderhandelen met werkgevers. Het ging daarbij om een vorm van bijsturen en niet om de uitkomst van de onderhandelingen tevoren vast te leggen. Je ziet hier een principe van het gelijkmaken van onderhandelingsmacht.

Op het ogenblik bewegen we ons meer en meer in een richting waarin het de mensen gezegd wordt wat de uitkomst van de onderhandelingen moet zijn. Ik ben daarom toch geen voorstander van een vrije markt, maar wel van het handhaven van marktmechanismen binnen een bepaald sociaal raam. Dan kunnen de mensen hun eigen onderhandelingen voeren binnen een geheel van sociale doeleinden. In Holland wordt daar veel aan gedaan. Tinbergen, Jan Pen. Tinbergen's ruilprincipe bij voorbeeld is heel interessant: hoeveel moet een professor aan de universiteit van Amsterdam aan een vuilnisman betalen om diens werk niet te hoeven doen. Wat zou

jij aan een vuilnisman moeten betalen om zijn werk niet te hoeven doen en naar Salzburg te kunnen reizen voor dit interview bij voorbeeld?

Noten

1. *The Coming of Post-Industrial Society*, New York, 1973 (verder aan te duiden als CPIS), blz 3
2. *The End of Ideology*, Free Press Paperback edition, 1962, (verder aan te duiden als "End"), blz. 15.
3. End, blz. 16
4. End, blz. 212
5. Work, alienation and social control, *Dissent* summer 1959, blz. 212, niet opgenomen in het betreffende hoofdstuk in *The End of Ideology*.
6. *The Cultural Contradictions of Capitalism*, London 1976, (verder aan te duiden als CCC), blz. 269
7. CPIS, blz. 12
8. *Statistisch Jaarboek 1977*
9. Bij Habermas zeer pregnant geformuleerd in *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Frankfurt am Main 1968. Bij Marcuse kort uiteengezet in "Industrialisering en Kapitalismus im Werk Max Weber" in *Kultur und Gesellschaft 2*, Frankfurt am Main 1965
10. Alain Touraine, *La Société Post-industrielle*, Paris 1969
11. Door Bell zelf als zodanig omschreven in *The Coming of Post-Industrial Society*, maar ook te vinden bij socialistische schrijvers, met name bij Radovan Richta in *Richta-Report*, Frankfurt am Main 1972, en *Technischer Fortschritt und industrielle Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1972.
12. CPIS, blz. 112
13. R. Dahrendorf, *Class and Classconflict in Industrial Society*, Standford 1959. Men heeft Dahrendorf wel verweten dat met zijn aanpak ook een conflict tussen het bestuur en een lid van een schaakclub als klassenconflict gezien zou worden. Hier wordt het echter toegepast binnen het kader van een economische en politieke structuur.
14. CPIS, blz. 114
15. CPIS, bls. 129. Vergelijk ook de discussie in Nederland over de Nieuwe Vrijgestelden, waar de academicus tegenover de rest gesteld wordt. Bij Heertje is in dat verband ook de kreet Nieuwe Klassenstrijd gevallen. Een discussie die kennelijk ook in de Duitse Bondsrepubliek aan de gang is, vlg. Helmut Schelsky,

Die Arbeit tun die Andern, München 1977.

16. CPIS, bls. 246
17. CPIS, bls. 364
18. CCC, blz. 227. Bell verwijst hier naar een artikel uit 1918 door Joseph Schumpeter, "The Crisis of the Tax State", waarin deze onder andere het belang van het belastingmonopolie voor de vorming van nationale staten nagaat. Een idee dat ongeveer twintig jaar later terug te vinden zal zijn in Norbert Elias' *Über den Prozess der Zivilisation*.
19. CCC, blz. 226
20. vgl. H. Daudt, "De politieke toekomst van de verzorgingsstaat" *Beleid en Maatschappij*, Juli/aug. 1976 en Daudt en Van der Wolk, "Bedreigde Democratie?", *Intermediair*, jrg. 4 nr 1 en 2, 13 januari 1978
21. CCC, blz. 248
22. vgl. Arthur Okun, *Equality and Efficiency, the big Tradeoff*, Washington DC 1975
23. CCC, blz. 25.